

большинстве случаев при совпадении мотивирующих баз денотативные компоненты в семантике диминутивных единиц одинаковы, даже при различии в использованных формантах (в нашем случае, суффиксы *-ie* и *-o*). При несовпадении производящих единиц денотативная семантика производных, как правило, будет различаться.

Коннотативный компонент значения диминутива также зависит от коннотаций производящего слова: негативные коннотации мотивирующей базы сохраняются и у диминутивов. Однако диминутивы, которые образуются от слов, не связанных с положительной или отрицательной оценкой, может приобретать дополнительные оттенки значения в зависимости от диминутивного суффикса.

Литература

1. Bauer, L. *Introducing Linguistic Morphology* / L. Bauer. – Edinburgh : Edinburgh University Press, 1988. – 376 p.
2. Jurafsky, D. *Universal tendencies in the semantics of the diminutive* / D. Jurafsky // *Language*. – 1996. – Vol. 72, № 3. – P. 533–578.
3. Moore, B. *Australian Oxford Dictionary* / B. Moore. – Oxford : Oxford University Press, 2005. – 1618 p.
4. Schneider, K. *Diminutives in English* / K. Schneider. – Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 2003. – 254 p.
5. Simpson, J. *Hypocoristics in Australian English* (J. Simpson // *A Handbook of Varieties of English* ; ed. by B. Kortmann, E. W. Schneider. – Berlin, New York, 2004. – P. 643–656.

Мікалай Шабовіч

ФУНКЦЫЯ НАВАННЕ АКАЗІЯНАЛЬНЫХ ЛЕКСЕМ У ПАЭТЫЧНЫХ ТВОРАХ МІХАСЯ МАШАРЫ

Міхась Машара (1907–1976), беларускі паэт, празаік, драматург, найбольш цікавы сённяшняму чытачу і даследчыку сваімі вершамі і паэмамі, створанымі падчас асвавання Заходняй Беларусі, дзе ён лічыўся адным з вядомых паэтаў і даваў згадваўся ў літаратурнай крытыцы не радзей за Максіма Танка і Уладзіміра Жылку. Ці былі на тое падставы? Ці можна творы М. Машары сапраўды паставіць побач з творамі названых паэтаў? Гэтае пытанне пакінем на разгляд літаратуразнаўцаў. Мы ж спынімся на словатворчасці паэта, разгледзеўшы функцыянаванне аказіянальных лексем у яго вершах і паэмах, змешчаных у кнізе выбраных твораў “Мая азёрная краіна” [1].

Як вядома, словатворчы бум у беларускай літаратуры прыпаў найперш на сярэдзіну 20-х гадоў ХХ ст. дзякуючы слоўнаму пошуку У. Дубоўкі, Я. Пушчы, П. Труса, М. Чарота, З. Бядулі, В. Маракова і інш. [2]. Хоць М. Машара жыў у Заходняй Беларусі, ён, несумненна, быў добра знаёмы з творчасцю беларускіх савецкіх пісьменнікаў. І тыя новыя словы, якія шырока ўжывалі маладзяхаўцы і ўзвышэнцы, працягвалі сваё жыццё ў творах М. Машары. Паэт як бы пацвярджаў значнасць і вартасць тых лексем, шчодро ўплятаючы іх у тканіну сваіх вершаў і паэм. У выніку ў творах

М. Машары атрымалі другую прапіску такія аказіяналізмы, як *крышталіць* (закрышталіць), *крынічыць* (закрынічыць, ускрынічыць), *мяцеліць* і інш.: *А дзень такі гарачы, – крышталіць сонца даль* (с. 166); *Пот цячэ, цячэ бясконца, – часам кропля на саломцы закрышталіць, як сляза, закрышталіць, заіскрыцца, ападзе яна на дол...* (с. 39–40); ...з багнаў *крынічаць* крыніцы... (с. 130); ...*крынічаць* словы нейкі хмель п'явучы (с. 142); і *думы зноў яго* [Кастуся] *крынічуць* ў смяротным ходзе каляін (с. 437); *Жыццё крынічыць* далей вірам (с. 483); *Што значаць беды ўсе і гора, калі крынічыш сэрца ты?* (с. 145); *І вось зноў закрынічыла* песнямі *неспакойнае сэрца маё...* (с. 71); *Закрынічыў* уздым і натхненне, ап'яняючы хмелем жыцця (с. 89); *Закрынічыў* гнеў помстай лютаю... (с. 481); *І вось прыйшоў у грозных навальніцах Кастрычнік на пакутную зямлю і радасць волі ў сэрцах ускрынічыў...* (207); *Мне хмель жыцця мяцеліць* кроў (с. 110); *Віно, як быццам кроў жывая, мяцеліць* іскрамі са дна (с. 493). Гэтыя ж лексемы сустракаем (прычым, у большасці выпадкаў значна раней) у творах У. Дубоўкі, Я. Пушчы, П. Труса, Ю. Таўбіна, Я. Туміловіча, М. Дружныны, А. Куста (*крышталіць*), Я. Пушчы, В. Мараква (*закрышталіць*), У. Дубоўкі, П. Труса, А. Александровіча, А. Дудара, А. Вольнага, А. Моркаўкі, Я. Пфляўмбаўм, М. Нікановіча, П. Броўкі, Р. Суніцы (*крынічыць*), У. Дубоўкі, З. Бандарынай, Я. Пфляўмбаўм, А. Жаўрука, Ю. Таўбіна (*закрынічыць*), Т. Кляшторнага, С. Ракіты (*мяцеліць*) [2]. З іншых дзеясловых дэрыватаў М. Машары выклікаюць цікавасць лексемы *цёмраіаліць* і *кружыняць*: *Ён* [поп Красноўскі] *жыў заўсёды для карысці і цёмраіаліць надта яра* (с. 406); ...*крумкачы кружынялі над вамі* (с. 227). Утварэнняй асновай для першага аказіяналізма стаў наватвор У. Дубоўкі *цёмраіаліць*.

У вершах і паэмах М. Машары намі адзначана таксама нямала аказіянальных назоўнікаў – як тых, што ўжываліся ў творах іншых аўтараў (*веснаход*, *агняпас*, *цетабой*, *полым*, *жаўталісце*), так і ўласна машараўскіх наватвораў (*веснашум*, *графянка*, *пагонь*, *падарож*, *перакліч*, *трактарград*): *Хацеў бы уславіць я песняй краіну... І сэрцам паэта і чуласцю сына адчуць пад нагамі жывы веснаход* (с. 180); *Толькі ціха сніцца зорам крыгалом і веснаход* (с. 162); *І выславіць хочацца шлоях жывы, ... пазнаць таямніцу нямую азёраў, тугу векавую і сум той балот, і выткаць у песні красу іх узорам, узорам, што ткаў тут калісь веснаход* (с. 175); *І ночкі цень раскінула над намі зор агняпас* (с. 29); *Гэта сыплюцца беляы краскі, цетабоі вішнёвых садоў...* (с. 113); *Пад дрэвы сцэлецца мяцеллю каштанаў пышных цетабой* (с. 57); *І пад песні веі, з нежывой красой, спіш ты, пэўна, ў дрэмі, майскі цетабой* (с. 284); *Паднялася, як полым, да хмараў, ўшыр і даль па прасторах мяцель* (с. 114); *Далей там – Таболы – плямай на снягу, гэтым словам полым сэрца скальхнуў* (с. 156); *Гарэлі вёскі, сёлы, гарэлі гарады, і над радзімай полым* плаў аж тры гады

(с. 324); *Усе гарачыя парывы ўкладу у **полым** пачуцця* (с. 463); *А хутка восень, як калісьці, да нас прыйдзе здалёк ізноў, разложыць карты **жоўталісія** і зафарбуе клён у кроў* (с. 106); *Мы на ўсёй старонцы **веснашум** пяём* (с. 59); *Дарутай звалася **графянка*** (с. 453); *У мамкі – найміткі прыгоннай, – **графяницы** вернай усёй душой, апроч Даруты быў сын родны, які рос з графскаю дачкой... Старэйшы, праўда, за **графянку** на нейкіх пару год ён быў* (с. 454); *Рыхтуюць слугі для **графянке** гасцінцаў многа дарагіх* (с. 458); *Сядзіць над возерам **графянка*** (с. 461); *...чаму **графянка** уцякае, калі прыбыў такі жаніх?* (с. 465); *Не была сялянкаю, не мужыцкай чорнаю, у мурах – **графянкаю** з безбярэжнай воляю* (с. 467); *Але прызналася **графянка**...* (с. 468); *Эх, нашто было **графянку** моцна так кахаці?* (с. 474); *І вось абурана **графянка*** (с. 479); *І **пагонь** разаслана за тым...* (с. 477); *Ў **падарож** далёкую хтось ідзе да пана* (с. 478); *Песні... толькі слухай, – **перакліч** вясёлы ходзяць завірухай каля вёсак-сёлаў* (с. 289); *На полі калгасным, прасторным вядуць **перакліч** трактары* (с. 294); *Трактар з Мінска, **трактарграда**, давялося атрымаць* (с. 335).

Некаторыя некадыфікаваныя назоўнікавыя лексемы не маюць выразнай аказіянальнай афарбоўкі і да наватвораў могуць быць аднесены чыста ўмоўна, паколькі нельга выключыць іх нарэшце ад дыялектнага паходжання: *знявера, марнота, чар, дрож, цалункі, мухаморка, спынк: ...і **знявера** ляжала над намі, як сцодзёная ноч, пласой* (с. 188); *За марны грош дрыжыць перад **марнотай*** (с. 61); *Крэма мар і летуценняў! Люблю твай **чар**, твае настроі...* (с. 143); *...ўсёды – **дрож** сінягубых асін* (с. 149); *Прывітанняў, **цалункаў**, паклоў і пачуццяў гарачых людскіх кожны дзень шмат разносіць нястомна...* (с. 356); *Хтось там скача каля горкі, бы малыя **мухаморкі*** (с. 392); *А непасільная даніна без **спынку** да яго [пана] плыла* (с. 415).

Даволі часта ўжывае М. Машара і аказіянальныя прыметнікі, аддаючы перавагу кампазітнім, утвораным спосабам чыстага складання. Такія лексемы да сённяшняга часу не атрымалі дакладнага навуковага вызначэння свайго класіфікацыйнага статусу, і рознымі даследчыкамі словатворчасці робяцца ўсё новыя і новыя спробы выдзеліць сярод іх патэнцыяльныя і аказіянальныя адзінкі [3], хоць зрабіць гэта не так і проста, а часам даволі рызыкаўна. Прывядзём для прыкладу некалькі такіх лексем: *спакойна-хмуры, каласяна-прыгожы, бадзёра-вясёлы, палынова-горкі, таемна-глухі, панура-адзінокі, бунтарна-смелы: Зімовы лес **спакойна-хмуры** стаіць у снежнай цішыні* (с. 185); *Белае, снежнае, роднае поле сніць **каласяна-прыгожыя** сны* (с. 192); *Простым быць і **бадзёра-вясёлым** я здаўна сваё сэрца вучу* (с. 73); ***Палынова-горкім** горам бедных матак і дзяўчат калыхала ты [песня] прасторы...* (с. 87); *Прынашу табе нізкі паклон ад плачучых бяроз і вярбін і **таемна-глухі** перазвон ўзбунтаваных трывогай асін* (с. 91); *Як здань, **панура-адзінокі** сядзіць Лапата за сталом* (с. 468); *І*

граф, ад злосці азварэлы, замкнуў у лёх дачку дачку сваю за гнеў яе бунтарна-смелы (с. 480).

З аказіянальных прыметнікаў іных словаўтваральных тыпаў назавём такія дэрываты, як *сінягубы і сінязорны*: ...*ўсюды – вочы нямой Беларусі, ўсюды – дрозж сінягубых асін* (с. 149); *Нада мной сінязорнае неба і дарога – у светлую даль* (с. 64).

Аказіянальныя прыслоўі і словы катэгорыі стану менш характэрны для твораў М. Машары. З зафіксаваных намі прывядзём такія лексемы, як *задорыста, расходзіста, панура-няветла, сонечна-прыгожа*: *У кожнае ваколіцы ля прыдарожных дрэў расходзіста, задорыста бунтарны сеем спеў* (с. 122); *Дзень пазірае панура-няветла...* (с. 168); *Мы з табой [вёскай], напэўна, разам рушым хутка ў падарожжа і, вярнуўшыся, раскажам, як там сонечна-прыгожа* (с. 97).

Падагульняючы сказанае вышэй, можна канстатаваць, што ў паэтычных творах М. Машары (асабліва заходнебеларускага перыяду) даволі шырока ўжываліся аказіянальныя лексемы. Магчыма, гэтак аддаваў даніну модзе таго часу, а найперш, 20-х гадоў XX ст., калі беларуская літаратура і словатворчасць мелі выразныя тэндэнцыі да развіцця. Прычым, калі ў Савецкай Беларусі з рэпрэсіямі многіх літаратараў і мовазнаўцаў з’ява словатворчасці паступова сыходзіла з арбіты, то ў заходнебеларускай літаратуры яна набывала працяг, у тым ліку дзякуючы творчасці М. Машары, чалавека няпростага лесу, паэта, які па-свойму бачыў час і разумеў яго каштоўнасці, які пачуў і нямала цікавых вершаў і паэм. Зразумела, што далёка не ўсё напісанае М. Машарам вытрымала праверку часам, але несумненна тое, што ў многіх яго творах 30-х гадоў “крынічыў” маладнякоўска-ўзвышчэскага запал, а з’ява словатворчасці, пачатая Я. Купалам, З. Бядулем, У. Дубоўкам, Я. Пушчам, набыла свайго вернага прадаўжальніка ў асобе М. Машары.

Насуперак месжанню некаторых мовазнаўцаў [2, с.14], шматлікія кантэксты з паэтычных твораў М. Машары даюць падставу сцвярджаць, што аўтарскія дэрываты могуць характарызавацца шматразовым ужываннем. Так, лексему *крынічыць* паэт выкарыстаў не менш, чым 11 разоў, *графянка* – 10 разоў, *веснаход* – не менш, як 5 разоў, *мяцельць* – не менш, як 4 разы. Такое шырокае ўжыванне (тыражаванне) адных і тых жа лексем, прычым, створаных, як правіла, іншымі аўтарамі, наўрад ці можна лічыць апраўданым, хаця цалкам нельга выключыць таго, што М. Машара такім прыёмам імкнуўся наблізіць аўтарскае слова да моўнага статусу, звярнуць увагу лексікографай на значнасць і запатрабаванасць такіх дэрыватаў.

Літаратура

1. Машара, М. Мая азёрная краіна. Выбранае / М. Машара. – Мінск : Дзярж. выд. БССР, 1962. – 492 с.

2. Шабовіч, М. В. Аказіянальныя словы ў беларускіх мастацкіх тэкстах 20-х гадоў XX ст.: манаграфія / М. В. Шабовіч; навук. рэд. П. А. Міхайлаў. – Мінск : Логвінаў, 2013. – 198 с.

3. Астапчык, Т. Аказіянальныя і патэнцыяльныя некадыфікаваныя прыметнікі-кампазіты: крытэрыі дыферэнцыяцыі / Т. Астапчык // Роднае слова. 2018. – № 5. – С. 43–45.

Юсаку Агура

ДА ПРАБЛЕМЫ ВЫВУЧЭННЯ СІСТЭМНЫХ АДНОСІН У ЛЕКСЦЫ

Падзел слоўніка індаеўрапейскіх моў на часціны мовы было заўважана і апісана яшчэ ў антычныя часы. Часціны мовы сталі найбольш буйнымі групамі слоў, арганізаваныя проціпастаўленнямі па марфалагічных формах. Семы, якія аб'ядноўваюць словы адной часціны мовы (класемы), у індаеўрапейскіх мовах замацаваны формамі слоў, афіксамі.

У практычных апісаннях розных моў адзначаліся і ў той або іншай ступені апісваліся такія групы слоў, як словаўтваральныя гнезды, антонімы і сінонімы і некаторыя іншыя.

У XVII–XIX стст. шмат увагі было нададзена дзярніцшам распрацоўкі тэзаўрусаў, г. зн. сістэматызаваных апісанняў лексікі, размеркаваных згодна з лагічнай схемай. Тэзаўрусы робяць відавочнымі тэматычныя групы слоў, але яны не выяўляюць уласна моўных сувязяў, якія ўтвараюць сістэмныя адносіны паміж словамі.

У другой палове XIX ст. прафесар Маскоўскага ўніверсітэта М. М. Пакроўскі выявіў, што ў групах блізкіх па сэнсе слоў адбываюцца аднолькавыя семантычныя змены. Ён адным з першых выказаў ідэю пра заканамернасць семантычных змяненняў, якая не прызнавалася многім мовазнаўцамі Захаду. Ганей за сучасных яму еўрапейскіх вучоных М. М. Пакроўскі адзначаў неабходнасць вывучэння гісторыі значэнняў не асобных слоў, а цэлых семантычных груп слоў, аб'яднаных адзінай “сферай уяўленняў”, г. зн. тых, якія адлюстроўваюць “пэўныя бакі нашага побыту або групы аднародных з'яў знешняга і духоўнага свету”. Словы такіх груп падлягаюць у розных мовах падобным семантычным зменам. Адсюль вылучаецца важнае метадалагічнае палажэнне: гісторыя семантыкі слова адной мовы можа садзейнічаць выяўленню такой гісторыі ў іншай мове [3, с. 219–220]. Семантычнае развіццё слова часта адбываецца паводле пэўных узораў і схем. Так, у многіх народаў назвы частак цела пераносяцца на асоб у грамадскіх установах; параўн.: бел. *галава* – ‘верхняя частка цела чалавека’ і ‘кіраўнік, начальнік’; яп. 頭 (галава) – ‘верхняя частка цела чалавека’ і ‘кіраўнік, правадзёр’.

М. М. Пакроўскі лічыў, што значэнне слова не ўзнікае ізалявана, а абумоўлена значэннямі іншых слоў. Ён прызнаваў сістэмны характар лексікі, якая змяняецца па пэўных законах, якія ў той час яшчэ не былі выяўлены вучонымі.